2376

इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळें.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक ५३४१ वे ४ (२६०)

ग्रंथ नाम अपरोक्षानुभूति.

विषय म. वेदांत.

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

१८१८।१

इ. अ. ११

क्र. ४

~~४३४ वें:५~~
२३२:वें २

अपरोक्षानुभूति

(शंकराचार्य)

रा. ह. दु.

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(1)

॥अथ अपरोक्षानुभूतिप्रारंभः॥

" Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

।। श्रीगणेशाय नमः ।। ब्रह्मानंदं परमसुखदं केवलं
ज्ञानमूर्त्तिं द्वंद्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यं
एकं नित्यं विमलमतुलं सर्वधीःसाक्षिभूतं भावातीतं
त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ।।१।। श्रीगौरीनाथ त
त्वं सकलमुनिमतं वेदवेदांतवेद्यं साक्षात्कैवल्यरूपं प्र
कटितमकरोद्ब्रह्मनिर्वाणमेकं ।। वंदेहं सेवकानां मखि
लसुखकरं शंकराचार्यमूर्त्तिं ।।२।। वंदुनि श्रीमुकुंदातें
अपरोक्ष अनुभूति चिं सम श्लोकी करितसे टीका मूळा
चि सागरखी ।। श्लोक ।। श्रीरामपरमानंद उपदेष्टारमी

(2A)

श्वरं॥ व्यापकं सर्वलोकानां कारणं तन्नमाम्यहं॥२॥
अपरोक्षानुभूतिर्वै प्रोच्यते मोक्षसिद्धये॥ सद्भिरेव
प्रयत्नेन वीक्षणीया मुहुर्मुहुः॥३॥ स्ववर्णाश्रमधर्मे
ण तपसा हरितोषणात्॥ साधनं प्रभवेत्पुंसां वैराग्या
दिचतुष्टयं॥४॥ ब्रह्मादिस्थावरांतेषु वैराग्यं विषयेष्व
नु॥ यथैव काकविष्ठायां वैराग्यं तद्धि निर्मलं॥५॥ नि
त्यमात्मास्वरूपं हि दृश्यं तत्‌हि परिस्फुटं॥ एवं यो निश्च द्विपरीतगं
यः सम्यग्विवेको वस्तुनः स वै॥६॥ सदैव वासनात्यागः
शमोऽयमिति शब्दितः॥ निग्रहो बाह्यवृत्तीनां दमइ

ग्र०
२
(3)

सम्भिधीयते ॥ ७ ॥ श्लोक ॥ विषयभ्यः परा वृत्तिः परमो परतिर्हि सा ॥ सहनं सर्वदुःखानां तितिक्षा सा शुभा मता ॥ ॥ ७ ॥ टी० ॥ विषया पासून परता वेगनिवर्त्तिते ॥ सोसणे सर्वदुःखाचे तितिक्षा बोलिजे तसे ॥ ७ ॥ निगमाचार्यवाक्येषु भक्तिः श्रद्धेति विश्रुता ॥ चित्तैकाग्र्यं सदा लक्ष्येण समाधानमिति स्मृतं ॥ ८ ॥ टी० ॥ श्रद्धा ते कीं मनीं भक्ति श्रुतीचीगुरुउक्तिची ॥ येकाग्रचित्त लक्षाचे समाधान बोलिले ॥ ९ ॥ श्लो० ॥ संसारबंधनिर्मुक्तिः कथंस्यान्मे कदा विधे ॥ इति या सुदृढा बुद्धिर्वक्तव्या सा मुमुक्षुता ॥ १ ॥ टी० संसारबंधापासुनि सुटे नदेवा कसे कधिं ॥ दृढबुद्धि असी

ग्र०

२

(3A)

मुमुक्षा तेन्हि बोलिलि ॥९॥ श्लो० ॥ उक्तसाधनयुक्तेन
विचारः पुरुषेण हि ॥ कर्तव्यो ज्ञानसिध्यर्थमात्मनः शु
भमिछता ॥१०॥ टी० ॥ या उक्तसाधनी युक्त होउनिया
विचार हा ॥ करावा ज्ञानसिध्यर्थ आत्मसी कल्याण पाहि
जे ॥१०॥ श्लो० ॥ नोत्पद्यते विना ज्ञानं विचारेणान्यसा
धनैः ॥ यथा पदार्थभानं हि प्रकाशेन विना क्वचित् ॥११॥
टी० ॥ विचारावाचुनि ज्ञान उपजेना अन्यसाधनी ॥ पदा
र्थाचे भान जसे प्रकाशावाचुन नव्हे ॥११॥ श्लो० ॥ कोहं
कथमिदं जातं कोवै कर्तास्य विद्यते ॥ उपादानं किमस्
तीह विचारः सोयमीदृशः ॥१२॥ टी० ॥ मी कोण हे क

अ०
३
(4)

अ०

सेजालेकर्त्ताकवणयाजगा॥याचेउपादानकायजाणावे
विचारहा॥१३॥श्लोक॥नाहंभूतगणोदेहो नाहंचाक्षगु
णस्तथा॥एतद्विलक्षणःकश्चिद्विचारःसोयमीदृशः॥१४
टीका॥नमीदेहनमीभूतेनहेमीसर्वइंद्रिये॥एतद्विलक्ष
णअसेकोणीयेकविचारहा॥१४॥अज्ञानप्रभवंसर्वंज्ञा
नेनप्रविलीयते॥संकल्पोविविधःकर्त्ताविचारःसोयमी
दृशः॥१५॥टी०॥अज्ञानेंरचिलेंसर्वज्ञानेहेलयपावले॥
कर्त्ताविविधसंकल्पमिथ्यादोन्हीविचारहा॥१५॥श्लो०॥ए
तयोर्यदुपादानमेकंसूक्ष्मंसदव्ययं॥यथैवमृद्घटादीनांत
थैवसोयमीदृशः॥१६॥टी०॥यादोंचेहेउपादानएकसूक्ष्म

३

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(5A)

सदद्वय॥ तेपर्टी मृत्तिकाजैसी इगस्य दृष्टिविचारला॥१६॥
श्लो०॥ अहमेकोपि सूक्ष्मस्य ज्ञाताशाक्षी सदद्वय॥ तदहं
नात्रसंदेहः विचारः सोममी दृशः॥१७॥ टी०॥ स्वयंस
न्मात्रहिसुद्द ज्ञाताशाक्षी सधर्मतो॥ तोहिमी चिनसंदेहो
किमीसर्वविचारहा॥१७॥ श्लो०॥ आत्मा निष्कलो ह्येको
देहोबहुभिरावृत्त॥ तयोरैक्यंप्रपश्यंति किमज्ञानमतःप
रं॥१८॥ टी०॥ आत्मानिष्कलहा एक बहुतीदेह उद्भवे॥मा
निति ऐक्यसा होते कोण अज्ञानमाहुनि॥१८॥ श्लो०॥ आ
त्मानियामको ह्यंतर्देहो बाह्यनियामकः॥ तयोरैक्यं
प्रपश्यंति किमज्ञानमतः परं॥१९॥ टी०॥ आत्मादेहीदेह

चाळिता स्नानेबाह्यचळेतनु ॥ सादोसपाहाति ऐक्यका
यअज्ञान स्नाहुनि ॥ १९ ॥ श्लो० ॥ आत्मा ज्ञान मयः पुण्यो
देहो मांसमयोशुचिः ॥ तयोरैक्यं प्रपश्यंति किम ज्ञानम
तः परं ॥ २० ॥ टी० ॥ आत्मा ज्ञानमय शुद्ध अशुचि मांस देह
हा ॥ पाहाति ऐक्य सादो ते काय अज्ञान स्नाहुनि ॥ २० ॥ श्लो०
आत्मा नित्यो हि सद्रूपो देहो नित्यो ह्यसन्मयः ॥ तयोरैक्यं
प्रपश्यंति किम ज्ञानमतः परं ॥ २१ ॥ टी० ॥ आत्म वनित्य
सद्रूप अस देह अनित्य हा ॥ सादो ते पाहाति ऐक्य काय
अज्ञान स्नाहीहुनि ॥ २१ ॥ श्लो० ॥ आत्मानः स्वप्रकाशत्वं
यत्प्रकाशं न शासनं ॥ नात्मादि न्दिप्तिवद्धि निर्मर्वं सांघं

(5A)

यथा निद्रा ॥ २१ ॥ टी० ॥ सर्वत्र प्रकाशणारा भासणे सर्व
ज्याग स्तव ॥ दीपादिभास्ये कदेशी तदन्यत्र निद्रांपना ॥ २२ ॥
श्लो० ॥ देहोहमूढ भिसप संमूढो पश्वा तिष्ठ सहोजनाः ॥
ममायमिति सापिज्ञातुं घटद्रष्टेव सर्वदा ॥ २३ ॥ टी० ॥ देह
हा मी म्हणुनि वरसतो मूढ मानुनि । घट माझा तसा देह
माझा ऐसा कळो नि न्ही ॥ २३ ॥ श्लो० ॥ ब्रह्मैवाहं समः शां
तं सच्चिदानंद लक्षणः ॥ नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमि
त्युच्यते बुधैः ॥ २४ ॥ टी० ॥ ब्रह्म साचि मी शांत सम सच्चि
दानंद लक्षण ॥ नव्हे हा मी देह मिथ्या ज्ञानी हे ज्ञान बोलती ॥

" Joint project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

२४॥श्लो०॥निरामयो निराभासो निर्विकल्पोहमाततः॥
नाहंदेहोह्यसद्रूपोज्ञानमित्युच्यतेबुधैः॥२५॥टी०॥मी
निर्मळनिराभासकल्पनाभासव्यापक॥नव्हेमीदेहमि
थ्याज्ञानीहेज्ञानपाहती॥२५॥श्लो०॥निर्विकारोनिरा
कारोनिरवद्योहमव्ययः॥नाहंदेहोह्यसद्रूपोज्ञानमि
त्युच्यतेबुधैः॥२६॥टी०॥निर्विकारनिराकारमीनिर्दो
षसदव्यय॥नव्हेमीहामपादेहज्ञानीहेज्ञानजाण
ति॥२६॥श्लो०॥निर्गुणोनिष्क्रियोनित्योनित्यमुक्तोह
मच्युतः॥नाहंदेहोह्यसद्रूपोज्ञानमित्युच्यतेबुधैः॥२७॥
टी०॥नव्हेअनित्यमीनित्यअगुणाच्युतअक्रिय॥नव्हेहा

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(6A)

मी मृषा देह ज्ञानी हे तत्व जाणति ॥ २७ ॥ श्लो० ॥ नि
र्मलो निश्चलो नंतस्सिद्धोहमजरोमरः ॥ नाहं देहो ह्यस
द्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २८ ॥ टी० ॥ अनंत शुद्ध अ
चल अजरामर निर्मल ॥ न हे हो मी मृषा देह ज्ञानी हे
तत्व जाणति ॥ २८ ॥ श्लो० ॥ स्वदेहं शोभनं सर्वं रूपं रूपा
पुरुषार्थं च संमतं ॥ किं मूर्ख शून्यमात्मानं देहातीतं
करोषि भो ॥ २९ ॥ टी० ॥ हा देह सर्वादीकींचांगला देह
टाकुनि ॥ कैंचा आत्मा शून्य तो मी मूर्खा तूं काय मानि
सि ॥ २९ ॥ श्लो० ॥ स्वात्मानं शृणु मूर्ख त्वं श्रुत्याश्च श्रुत्याच

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

अ० प्र०
६

(७)

पूरुषं ॥ देहातीतं निराकारं सुदुर्दर्शी भवादृशो: ॥ ३० ॥ टी०
म्हणा वेत्सा सी की मूर्खा ... तीसुक्तीकरूनिया ॥ येकदे
हातीत आत्मा जो अर्तर्का तु म्हा अशा ॥ ३० ॥ श्लो० ॥ अ
हंशाद्वेन विख्यात एक एव स्थित: पर: ॥ स्थूलस्त्वनेकतां
प्राप्त: कथं स्याद्देहक: पुमान् ॥ ३१ ॥ टी० ॥ अहंशाद्वे जो
अशाद्व स्फुरे जो सा एक ३ ॥ तो येक रूप बहु धा भेदतो
कसा ॥ ३१ ॥ श्लो० ॥ अहं द्रष्टु तयासिद्धो देहो दृश्य तया स्थि
त: ॥ ममायमिति निर्देश्य: कथं स्यादेहक: पुमान् ॥ ३२ ॥
टी० ॥ मी द्रष्टा देह हा दृश्ये देह मा झा म्हणु निगे ॥ जो प्रसि
द्ध असे सिद्ध देह आत्मा घडे कसा ॥ ३२ ॥ श्लोक ॥ अयं संसार
मितिस्म सा तयो पुरुष लक्षणं ॥ विनिर्णीत विमूढेन क

७१

६

(7A)

अहं विकारहीनस्तु देहो नित्यं विकारवान्।। इति प्रतीय
ते साक्षात्कथं स्याद्देहकः पुमान्।। ३३।। टी०।। विकार
हीन मी आत्मा विकारी देह हा सदा।। साक्षात्प्रत्यय हा
आतां देह आत्मा घडे कसा।। ३३।। श्लो०।। यस्मात्पर
मिति श्रुत्या तयोः पुरुषलक्षणं।। विनिर्णीतं विमूढेन कथं
स्याद्देहकः पुमान्।। ३४।। टी०।। यस्मात्परहे श्रुतीने बोलि
ले आत्मलक्षण।। वाखाणिले सुजाणी तो आत्मा देह घडे
कसा।। ३४।। श्लो०।। सर्वं पुरुष एवेति सूक्ते पुरुषसंज्ञिते
अप्युच्यते यतः श्रुत्या कथं स्याद्देहकः पुमान्।। ३५।। ह्मणे
पुरुष एवेदं सर्वं पुरुषसूक्त ही।। श्रुती ऐसेच वदता देह आ

Joint project of the Rajavade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(8)

त्मा घेडे केसा ॥ ३५ ॥ श्लो० ॥ असंगः पुरुषः प्रोक्तो बृह
दारण्यकेपिच ॥ अनंतमळसंश्लिष्टः कथं स्याद्देहकः पु
मान् ॥ ३६ ॥ टी० ॥ म्हणे असंग पुरुष बृहदारण्यकी श्रु
ती ॥ अनंतमळ जाला तो देह आत्मा घडे कसा ॥ ३६ ॥ श्लो०
तत्रैव च समाख्यातः स्वयंज्योतिर्हि पूरुषः ॥ जडः परप्र
काशोयं कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३७ ॥ टी० ॥ तेथेचि बो
लिला आत्मा स्वयंज्योति म्हणूनियां ॥ परप्रकाश जड
तो देह आत्मा घडे कसा ॥ ३७ ॥ श्लो० ॥ तत्रैव च समाख्या
तः स्वयंज्योतिर्हि पूरुषः ॥ जडः परप्रकाशोयं कथं स्या
द्देहकः पुमान् ॥ ३८ ॥ टी० ॥ तेथेचि बोलिला आत्मा स्व

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "Joint project of the"

(8A)

श्लो० ॥ प्रोक्तोऽपि कर्मकांडेन ह्यात्मा देहाद्विलक्षणः ॥ नित्यस
त्यस्य च फलं मुक्तेर्देहपातादनंतरं ॥ ३८ ॥ टी० ॥ बोलि
ला कर्मकांडी ही आत्मा देहविलक्षण ॥ नित्य कर्मफले भो
गी देह नश्वर मेलिया ॥ ३८ ॥ श्लो० ॥ लिंगचानक संमुक्तं
चलं दृश्यविकारि च ॥ अव्यापकमसद्रूपं तन्नेष्टं स्यात्सुमा
नयं ॥ ३९ ॥ टी० ॥ लिंगदेह ही ऐसा चि विकारि दृश्य चंचल
न व्यापक असद्रूप तो ही आत्मा घडे कसा ॥ ३९ ॥ श्लो० ॥
एवं देहद्वयादन्य आत्मा पुरुष ईश्वरः ॥ सर्वात्मा सर्वरूप
श्च सर्वातीतोऽहमद्वयः ॥ ४० ॥ टी० ॥ देहद्वयातीत ऐसा
आत्मा पुरुष ईश्वर ॥ सर्वात्मा सर्व जो तो मी सर्वातीत अद्व

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai"

द्वय ॥४०॥ श्लो० ॥ इत्थमात्मदेहयोगेन प्रपंचस्यैव सत्यता ॥
यथोक्तं तर्कशास्त्रेण किं ततः पुरुषार्थता ॥४१॥ टी० ॥ प
रि देहयात्मयोगे या प्रपंचासी च सत्यता ॥ हे तो तार्किक
हि बोले पुरुषार्थ न ग्यांत ही ॥४१॥ श्लो० ॥ इत्थमात्मदेहभेदे
न देहस्यात्मत्वं निराकृतं ॥ इदानीं देहभेदस्य सत्वं स्फुटमु
च्यते ॥४२॥ टी० ॥ रज्जुसर्पवत् जरि के मिथ्या भेद हि यास्तव ॥
वारूनि देहात्मऐक्य भ्रांत भेद ही वारितो ॥४२॥ श्लो० ॥ चै
तन्यस्यैकरूपत्वाद्भेदो युक्तो न कर्हिचित् ॥ जीवत्वं च मृषा
ज्ञेयं रज्वां सर्पग्रहो यथा ॥४३॥ टी० ॥ चैतन्य ये कना नाही
त्याचा भेद घडे चि ना ॥ जीवत्व ही तसे मिथ्या दोरी सर्पभ्रमे

(9A)

णावेसुल्हीनेअसे॥श्लो०॥ब्रह्मैवसर्वनामानिरूपाणि
विविधानिच॥कर्माण्यपिसमग्राणिबिभर्तीतिश्रुति
र्जगौ॥५०॥टी०॥सर्वनामेसर्वैरूपेविविधेविविधाक्रि
या॥ब्रह्मतेधरितेतेंचिसर्वब्रह्मवदेश्रुति॥५०॥श्लो०॥
सुवर्णाज्जायमानस्यसुवर्णत्वंचशाश्वतं॥ब्रह्मणोजा
यमानस्यब्रह्मत्वंचतथाभवेत्॥५१॥टी०॥हेमापासू
ते निहोतेंनगतेहेमत्वशाश्वत॥ब्रह्मापासूनिहोतेतेब्रह्मजे
ब्रह्मत्वशाश्वत॥५१॥श्लोक॥स्वल्पमप्यंतरंकृत्वाजीवात्म
परमात्मनो॥यःसंतिष्ठतिमूढात्माभयंतस्यापिभाषि
तं॥५२॥टी०॥स्वल्पभेदधरितांजीवईश्वरांमध्ये॥भयपाव ता
ही हा

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

उ० १० (10)

तो मूढ हा ऐसी ही श्रुति बोलते॥५२॥ श्लो०॥ यथात्मा
नो द्वैतमितरं तत्र पश्यति॥ आत्मत्वेन तदा सर्वं नेतरं त
त्र चाण्वपि॥५३॥ टी०॥ रज्जु न कळतां भासला तया जउग्र सर्प
से॥ तो पाहतां तसा आत्मा अणु हि न दिसे दुजे॥५३॥ श्लो०॥
यस्तु सर्वाणि भूतानि आत्मत्वेन विजानतः॥ न च तस्य भवे
न्मोहो न च शोको द्वितीयकः॥५४॥ टी०॥ जाणतो सर्व भूतांते
जो आत्मत्वे करूनियां॥ त्याला नसे शोक मोहो सर्व एकत्व जाणु
नियां॥५४॥ श्लो०॥ अयमात्मा हि ब्रह्मैव सर्वात्मकतया स्थि
तः॥ इति निर्धारितं श्रुत्या बृहदारण्यकस्थया॥५५॥ टी०
आत्मा चि आपुला ब्रह्म तो सर्वात्मपणे असे॥ निर्धारिले हे श्रु

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com